

УДК 343.2.01

Є.М. Вечерова,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

НОРМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ЯК ОСНОВА НОРМАТИВНОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Анотація. В статті представлено новий фокус бачення норм кримінального права як основи нормативності кримінального права, що забезпечує опредмечування функцій і принципів кримінального права в конкретних заборонених суспільством і державою моделях поведінки, наслідках їх вчинення (санкціях), а також підставах і умовах їх застосування.

Стверджується, що якщо функції кримінального права окреслюють межі для юридизації цінностей, визначають їх конкретний перелік та відповідають на запитання, в яких межах і що конкретно має об'єктивувати кримінальне право у якості охоронюваних ним цінностей, принципи допомагають знайти відповідь, яким чином це зробити і виступають алгоритмом дій, згідно із яким мають бути реалізовані притаманні кримінальному праву функції, то норми кримінального права — це інструментарій для юридизації цінностей. Вони відповідають на запитання за допомогою чого кримінальне право повинно здійснювати фіксацію, ранжування, перерозподіл та охорону цінностей, що є основоположними для особи, суспільства та держави, відповідно до потреб суспільного розвитку та специфіки певного соціо-культурного середовища.

Ключові слова: нормативність, норма права, юридична норма, стаття закону, цінності.

Постановка проблеми. Сутність кримінального права — це те основоположне питання, без адекватного пошуку відповіді на яке нівелюється розгляд усіх інших проблем у кримінально-правовій площині (в тому числі й проблематика нормативності кримінального права як його найсуттєвішої властивості). Адже не можливо вирішувати приватні проблеми, не розібравшись із загальними.

Як видається, важливе значення для тлумачення сутності кримінального права має аналіз окремих його структурних елементів, зокрема норм кримінального права.

Аналіз останніх досліджень показує, що заявлена тема була предметом жвавого дискурсу переважно на рівні теорії держави та права (наприклад, С.І. Вележев, Я.В. Гайворонська, Л.І. Заморська, Е.Г. Ліпатов, І.А. Полонка) або філософії права (наприклад, Р.О. Кабальський). В кримінально-правовій площині нормативність права спеціально не вивчалася. Як виняток, можна назвати монографічне дослідження В.Д. Філімонова, присвячене одному із аспектів нормативності кримінального права — нормам кримінального права.

Вузькоспрямованість наявних наукових розвідок обумовлює необхідність і доцільність проведення додаткових інтегративних пошукань у цій сфері.

Зважаючи на вищевикладене, метою даної статті є формування нового фокусу бачення норм кримінального права як основи нормативності кримінального права, що забезпечує опредмечування функцій і принципів кримінального права в конкретних заборонених суспільством і державою моделях поведінки, наслідках їх вчинення (санкціях), а також підставах і умовах їх застосування.

Виклад основного матеріалу. З етимологічної точки зору терміни «норма» і «нормативність» є близькими, однак не рівнозначними. Латинське слово «погма» дослівно перекладається як керівна засада, правило, взірць (модель), встановлена міра, середня величина або як звичайний, узаконений, загальноприйнятий, обов'язковий порядок, стан і т.ін. Норми є критерієм того, що сприймається суспільством як нормальне. Похідні терміни норматив, нормативний, нормативність від «погmatio» (впорядкування) мають вже дещо інше значення. Так, норматив — це показник норм, згідно з якими проводиться певна робота або здійснюється, виконується що-небудь. Нормативний — той, що визначає норму, правила і т.ін чого-небудь. Нормативність — впорядкування, цільове встановлення, припис належної поведінки.

Як видно, конституююче значення для позначення сутності норми в етимологічному сенсі мають терміни «керівна засада», «правило», «взірць» (модель), «міра» а для позначення нормативності — «впорядкування», тобто вони (ці терміни) різняться.

Нормативність — властивість кримінального права, а норма — елемент структури кримінального права. Разом із тим, між даними поняттями існує тісний генетичний взаємозв'язок.

Обгрунтовуючи вищенаведене, доречно звернути увагу на міркування окремих теоретиків права, які спеціально займалися дослідженням цього питання.

Так, на думку Л.І. Заморської, норма — це квінтесенція нормативності. Норми виражають нормативність у концентрованому вигляді, є найбільш певним, лаконічним її проявом [1, с. 262].

І.А. Полонка називає норму права основою його нормативності та вважає, що «...норма права не може належно працювати без допомоги нормативності, адже якраз вона дає змогу виразити типові для конкретного суспільства суперечності і способи вирішення спорів і конфліктів...» [2, с. 80]. З точки зору дослідниці, «...нормативність означає, що право через загальні правила реалізує потребу суспільства у встановленні норм права і тому охоплює найважливіші суспільні відносини, які потребують юридичного регулювання» [2, с. 90].

Норма права є найбільш «юридичним» елементом в структурі права, оскільки саме в ній утверджується правило поведінки, завдяки їй та чи інша ідея проектується на суспільні відносини, і навпаки, відносини, що фактично склалися, зосереджуються і зміцнюються в нормі [2, с. 83].

В даному ключі доречно послатися на С.С. Алексєєва, який пише про те, що право — це не тільки норми, однак без норм воно не існує, оскільки саме за допомогою норм різноманітні засоби впливу, захисту і т.д. набувають правовий характер. Інакше кажучи, норми права — інструмент інститу-

ціоналізації усієї системи правових засобів [3, с. 93-94].

Традиційно норма права позиціонується як «мінімальна логічно неподільна частина права, яка демонструє на мікрорівні сам механізм дії права, відображає основні властивості права як цілісності, а класична дефініція норми права виглядає наступним чином.

Норма права — це загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, встановлене і забезпечуване державою і спрямоване на врегулювання суспільних відносин.

Аналіз відповідної спеціалізованої літератури свідчить про те, що, поперше, при визначенні норми кримінального права, так само, як і при визначенні норми права, зазвичай має місце її гіпертрофована і спрощена інтерпретація виключно як веління і творіння держави, що характерно для позитивістського типу праворозуміння, в результаті чого норма права (норма кримінального права) дуже часто отожднюється із статтею закону. По-друге, майже не враховується її галузева специфіка.

На наше глибоке переконання, важливе значення для вірного з'ясування феноменології норми кримінального права має розрізнення таких понять, як «норма права» («правова норма») і «юридична норма».

Так, норма права (правова норма) — складова (структурний елемент) права і прояв об'єктивного аспекту нормативності права, а юридична норма — складова позитивного права і результат цілеспрямованої правотворчої діяльності держави (прояв суб'єктивного аспекту нормативності права) [4, с. 3-5; 5, с. 7].

Юридична норма (стаття закону) — всього лише одна із трьох форм об'єктивації норми права (правової

норми) поряд із правовідносинами та правосвідомістю [6, с. 80; 7, с. 114].

Юридична норма у кримінальному праві — це стаття кримінального закону.

Ми погоджуємося із тими дослідниками, які стоять на позиції нетотожності понять «норма кримінального права» та «стаття кримінального закону» і справедливо стверджують, що стаття кримінального закону — це всього лише текстуально зафіксована у вигляді нормативно-правового припису оцінка законодавцем злочинності та караності діяння, яка носить суб'єктивний характер, в силу чого, в окремих випадках, може розходитися з істинним змістом і призначенням кримінального права (норм кримінального права) [8, с. 8; 9, с. 223].

Загальновідомо, що своєрідною «візитною карткою» або ж квінтесенцією кримінального права як галузі переважно публічного права є кримінально-правова заборона, яка, власне, і віддзеркалює основне призначення цієї галузі права [10, с. 13, 16-17] та підкреслює, що визначальною функцією кримінального права є охоронна функція [11, с. 194].

Чітке усвідомлення цього факту дає змогу в дещо іншій площині підійти і до норми кримінального права та представити її в іншому ракурсі.

Так, ми підтримуємо точку зору про те, «...що у кримінально-правовій нормі держава визначає заборонену модель поведінки (вбивство, крадіжку і т.і.), вчинення якої і створює підстави, які дають можливість державі притягнути таку особу до кримінальної відповідальності» [11, с. 194].

Інакше кажучи, якщо поведінка забороняється, то вона аж ніяк не може вважатися правилом, відповідно до якого мають вести себе суб'єкти, на яких це правило поширюється [12,

с. 115]. Більше того, описана у статтях Особливої частини КК поведінка не може забезпечуватися відповідними державними гарантіями (що є характерним для норми права) — навпаки, держава прагне вжити всіляких заходів, у тому числі найсуворіших, для того, щоб такої поведінки з боку фізичних осіб не було взагалі або ж її поширення у суспільстві було мінімізоване. Можна також припустити, що правило поведінки (у звичному його розумінні як норми поведінки) не може мати негативного змісту — норма має бути спрямована на утвердження позитивних суспільних відносин» [12, с. 116].

В даному ключі алегоричною є й думка О.І. Бойка про те, що «...кримінально-правові норми мають якби дзеркальний вигляд, оскільки побудовані від зворотного...» [13, с. 14].

Саме таке змістовне наповнення норми кримінального права дає змогу вважати, що основна її спрямованість полягає, по-перше, в забезпеченні правової охорони встановлених в державі суспільних відносин шляхом притягнення особи, яка вчинила заборонену модель поведінки, до кримінальної відповідальності, по-друге, в суттєвому зменшенні суспільно небезпечних діянь та, в третіх, закріпленні на необхідному рівні безпеки встановлених в державі суспільних відносин [11, с. 194].

Поряд із цим, ми жодним чином не нівелюємо ту обставину, що соціальне значення норм кримінального права, через які виражається його нормативний зміст, не може бути обмежено тільки встановленням заборонених моделей поведінки та усуненням конфліктних відносин, що породжуються вчиненням злочинів [14, с. 40]. Адже справжньою скарбничкою і одночасно аксіологічним надбанням норматив-

ності сучасного кримінального права безперечно є присутність у ньому приватноправових засад [15, с. 10-12], заохочувальних норм тощо [16, с. 5-7]. Однак, на відміну від заборонених моделей поведінки, подібні явища у кримінально-правовій сфері все ж не носять і не повинні носити профілюючий характер, в протилежному випадку воно втратить свою ідентичність.

Отже, норми кримінального права здебільшого виступають як норм-заборон. Вони забороняють ті чи інші дії (поведінку) людей, а саме — злочинні дії або злочинну бездіяльність, передбачаючи покарання або інші заходи кримінально-правового характеру за їх вчинення [14, с. 40].

Таким чином, на підставі вищевикладеного, можна сформулювати наступну дефініцію норми кримінального права.

Норма кримінального права — основа нормативності кримінального права, що забезпечує опредмечування функцій і принципів кримінального права [17, с. 165-170] в конкретних заборонених суспільством і державою моделях поведінки, наслідках їх вчинення (санкціях), а також підставах і умовах їх застосування.

Якщо функції кримінального права окреслюють межі для юридизації цінностей, визначають їх конкретний перелік та відповідають на запитання, в яких межах і що конкретно має об'єктивувати кримінальне право у якості охоронюваних ним цінностей, принципи допомагають знайти відповідь, яким чином це зробити і виступають алгоритмом дій, згідно із яким мають бути реалізовані притаманні кримінальному праву функції, то норми кримінального права — це інструментарій для юридизації цінностей. Вони відповідають на запитання за допомогою чого кримінальне

право повинно здійснювати фіксацію, ранжування, перерозподіл та охорону цінностей, що є основоположними для особи, суспільства та держави, відповідно до потреб суспільного розвитку та специфіки певного соціо-культурного середовища.

Додатковою аргументацією на користь наявності тісного генетичного взаємозв'язку між нормативністю кримінального права та нормами кримінального права є їх специфічні властивості, які загалом корелюють із властивостями норм права [1, с. 227, 209; 2, с. 88] і які умовно можна поділити на два види: аксіологічні та регуляторні.

Так, в контексті характеристики аксіологічних властивостей норм права доречно послатися на М.М. Кропачова, який стверджує, що норми кримінального права «...виступають в якості міри правової оцінки поведінки учасників суспільних відносин як кримінально-правомірної або кримінально-протиправної» [18, с. 62].

Відносно характеристики регуляторних властивостей норм кримінального права, то певну цікавість становлять міркування того ж автора про те, що до останніх слід відносити загальність, повторюваність, типовість відносин, в межах яких така поведінка здійснюється, загальнообов'язковість та державну гарантованість [18, с. 62].

Таким чином, підбиваючи **загальні підсумки** проведеного у даній статті дослідження, представляється можливим резюмувати про наступне.

1. «Норма права» («правова норма») і «юридична норма» — не співпадаючі поняття.

Норма права (правова норма) — складова (структурний елемент) права і прояв об'єктивного аспекту нормативності права, а юридична норма — складова позитивного права і ре-

зультат цілеспрямованої правотворчої діяльності держави (прояв суб'єктивного аспекту нормативності права).

Юридична норма (стаття закону) — всього лише одна із трьох форм об'єктивації норми права (правової норми) поряд із правовідносинами та правосвідомістю.

Юридична норма у кримінальному праві (стаття кримінального закону) — це текстуально зафіксована у вигляді нормативно-правового припису оцінка законодавцем злочинності та караності діяння, яка носить суб'єктивний характер, в силу чого, в окремих випадках, може розходитися з істинним змістом і призначенням кримінального права (норм кримінального права).

2. Норма кримінального права — основа нормативності кримінального права, що забезпечує опредмечування функцій і принципів кримінального права в конкретних заборонених суспільством і державою моделях поведінки, наслідках їх вчинення (санкціях), а також підставах і умовах їх застосування.

3. Якщо функції кримінального права окреслюють межі для юридикації цінностей, визначають їх конкретний перелік та відповідають на запитання, в яких межах і що конкретно має об'єктивувати кримінальне право у якості охоронюваних ним цінностей, принципи допомагають знайти відповідь, яким чином це зробити і виступають алгоритмом дій, згідно із яким мають бути реалізовані притаманні кримінальному праву функції, то норми кримінального права — це інструментарій для юридикації цінностей. Вони відповідають на запитання за допомогою чого кримінальне право повинно здійснювати фіксацію, ранжування, перерозподіл та охорону цінностей, що є основоположними для особи, суспільства та держави, відпо-

відно до потреб суспільного розвитку та специфіки певного соціо-культурного середовища.

4. Властивостями норм кримінального права, які підтверджують їх тісний генетичний взаємозв'язок із нормативністю кримінального права є наступні:

а) із аксіологічної точки зору норми кримінального права — це міра (моделі) правової оцінки поведінки

учасників суспільних відносин як кримінально-правомірної (належної) чи кримінально-протиправної (не належної);

б) як регулятори суспільних відносин норми кримінального права характеризуються загальністю, повторюваністю, типовістю відносин, в межах яких така поведінка здійснюється, загальнообов'язковістю та державною гарантованістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заморська Л.І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні: монографія / Л.І. Заморська. — Одеса: Фенікс, 2013. — 304 с.
2. Полонка І.А. Нормативність права: загальнотеоретичний аналіз : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень / Іванна Анатоліївна Полонка ; Національний університет «Львівська політехніка». — Львів, 2013. — 221 с.
3. Алексеев С.С. Теория права. — М.: Издательство БЕК, 1995. — 320 с.
4. Гайворонская Я.В. Концепция нормативности права в отечественном правоведении: Советский и постсоветский периоды: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Я.В. Гайворонская. — СПб., 2001. — 20 с.
5. Патерило І.В. Право як ціннісна категорія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень / І.В. Патерило. — К., 2006. — 22 с.
6. Варламова Н.В. Российская теория права в поисках парадигмы / Н.В. Варламова // Журнал российского права. — 2009. — №12. — С. 68-84.
7. Мурашко Л.О. Аксиологическое измерение процесса правообразования: история и современность: дис. на соиск. учен. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Л.О. Мурашко. — М., 2015. — 378 с.
8. Рощина І.О. Ефективність норм кримінального права України у запобіганні злочинам: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І.О. Рощина. — К., 2009. — 18 с.
9. Наден О.В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання суспільних відносин в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Наден. — Луганськ, 2013. — 384 с.
10. Маркунцов С.А. Теория уголовно-правового запрета: автореф. дис. на соиск. учен. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / С.А. Маркунцов. — М., 2015. — 53 с.
11. Стрельцов Є.Л. Кримінально-правова норма: принципові ознаки / Є.Л. Стрельцов // Тенденції та новачі юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2/ відп. ред. Г.О. Ульянова. — Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. — С. 193-195.
12. Мельник М. Кримінально-правова норма чи соціальна аномалія? / М. Мельник // Право України. — 2004. — №9. — С. 115-119.
13. Бойко А.И. Нравственно-религиозные основы уголовного права: монография / А.И. Бойко.-2-е изд. — М.: Юрлитинформ, 2010. — 248 с.

14. Заморська Л.І. Нормативний зміст сучасного кримінального права України: загальнотеоретичне дослідження / Л.І. Заморська // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2014. — Том 3. Випуск 1. — С. 37-41.

15. Поліщук О.М. Приватноправові засади в кримінальному праві України: концептуальні аспекти: дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Олена Миколаївна Поліщук. — Одеса, 2013. — 230 с.

16. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / П.В. Хряпінський. — Х., 2010. — 39 с.

17. Вечерова Є.М. Нормативність і норми кримінального права / Є.М. Вечерова // Право і суспільство. — 2017. — №3. — Ч. 1. — С. 165-170.

18. Кропачев Н.М. Уголовно — правовое регулирование. Механизм и система / Н.М. Кропачев. — СПб. : Санкт — Петербургский государственный университет, 1999. — 262 с.

Вечерова Е.Н.

Нормы уголовного права как основа нормативности уголовного права.

Аннотация. В статье представлен новый фокус видения норм уголовного права как основы нормативности уголовного права, которая обеспечивает опредмечивание функций и принципов уголовного права в конкретных запрещенных обществом и государством моделях поведения, последствиях их совершения (санкциях), а также основаниях и условиях их применения.

Утверждается, что если функции уголовного права очерчивают границы для юдизації ценностей, определяют их конкретный перечень и отвечают на вопрос, в каких пределах и что конкретно должно объективировать уголовное право в качестве охраняемых им ценностей, принципы помогают найти ответ, каким образом это сделать и выступают алгоритмом действий, в соответствии с которым должны быть реализованы присущие уголовному праву функции, то нормы уголовного права — это инструментарий для юдизації ценностей. Они отвечают на вопрос с помощью чего уголовное право должно осуществлять фиксацию, ранжирование, перераспределение и охрану ценностей, которые являются основополагающими для личности, общества и государства, в соответствии с потребностями общественного развития и спецификой определенной социо-культурной среды..

Ключевые слова: нормативность, норма права, юридическая норма, статья закона, ценности.

Y. Vecherova

Norms of criminal law as the basis of criminal legal normativity.

Sammary. The article presents a new vision of the norms of criminal law as the basis of normative criminal law, which provides the objectification of the functions and principles of criminal law in specific prohibited models of behavior, the consequences (sanctions) as well as the grounds and conditions of their application.

If the criminal law functions outline the limits for the legalization of values, determine their specific list, and answer the questions about the limits and objectification of the criminal law. It will answer the questions about the values protected by it, the principles how to do it according to which the criminal law functions must be implemented. Thus, the norms of criminal law are tools for the legalization of values. They answer the questions, which helps the criminal law to commit fixation, ranking, distribution, and protection of the values that are fundamental to the individual, society and state in accordance with the needs of social development and the specifics of a particular socio-cultural environment.

Keywords: normativity, legal norm, article of a law, values.